

«ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ СКАЗОК В РАЗВИТИИ ПРОСОДИЧЕСКОЙ СТОРОНЫ РЕЧИ»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19589726>

Ruziyeva Guzal Shuxrat qizi.

*Alfraganus Universitety Pedagogika fakulteti defektologiya
(logopediya) yo'nalishi 3-bosqich talabasi.*

Рузиева Гузаль Шухрат кызы.

*Студентка 3 курса кафедры дефектологии (логопедии) педагогического
факультета Университета Альфраганус.*

Ruziyeva Guzal Shukhrat qizi.

*3rd year student of the Defectology (Speech Therapy) Department of the Faculty of
Pedagogy of Alfraganus University.*

Аннотация

Анализ и исследование использования народных сказок в развитии просодической стороны речи. Умение правильно использовать интонацию и тон, соблюдать ударение и ритм, умело использовать паузы, проявлять творческую выразительность.

Ключевые слова

этапы развития просодической речи у детей, роль и значение просодии в детской речи, лингвистические и просодические особенности народных сказок, методика формирования просодических навыков на материале сказок.

“USE OF FOLK TALES IN DEVELOPING THE PROSODIFIC ASPECT OF SPEECH”

Annotation

Analysis and study of the use of folk tales in developing the prosodic aspect of speech. Ability to correctly use intonation and tone, adhere to stress and rhythm, appropriately use pauses, demonstrate creative expressiveness.

Keywords

stages of prosodic speech development in children, the role and importance of prosody in children's speech, linguistic and prosodic features of folk tales, methods of forming prosodic skills based on fairy tales.

“NUTQNI PROSODIK TOMONINI RIVOJLANTIRISHDA XALQ ERTAKLARIDAN FOYDALANISH”

Annotatsiya

nutqni prosodik tomonini rivojlantirishda xalq ertaklaridan foydalanishni tahlil qilish va o'rganish. Intonatsiya va ohangni to'g'ri qo'llay olish,

urg'u va ritmga amal qilish, pauzalarni o'rinli ishlatish, ijodiy ifodaviylikni namoyon eta olish.

Kalit so'zlari

bolalarda prosodik nutq rivojining bosqichlari, prosodikaning bolalar nutqidagi o'rni, ahamiyati, xalq ertaklarining lingvistik, prosodik xususiyatlari,

ertaklar asosida prosodik ko'nikmalarni shakllantirish usullari.

Inson nutqi ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda faqat grammatik va leksik jihatlar emas, balki prosodik elementlar ham muhim o'rin tutadi. Nutqning prosodik tomonlari — ya'ni ohang (intonatsiya), urg'u, ritm, pauza va tembr — og'zaki muloqotning tabiiy va ta'sirchan bo'lishini ta'minlovchi vositalardir. Ular so'zning ma'nosini aniqlashtiradi, fikrning tuzilishiga, his-tuyg'ularning ifodalanishiga yordam beradi hamda tinglovchi e'tiborini boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Prosodik jihatlar ayniqsa maktabgacha va boshlang'ich yoshdagi bolalar nutqining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Bola so'zlarni o'rganish bilan birga ularni qanday ohangda, qaysi urg'u bilan, qanday pauzalar orqali ifodalashni ham asta-sekinlik bilan o'zlashtiradi. Shunday qilib, prosodika nutqning nafaqat shakli, balki mazmuniy va estetik jihatlarini boyitadi.

Nutqning prosodik jihatlar — bu og'zaki nutq jarayonida so'z va gaplarning ma'nosini, hissiy rangini va talaffuzidagi tabiiylikni ifodalovchi fonetik vositalar tizimidir. Ular asosan ohang (intonatsiya), urg'u, ritm, pauza va tembr kabi elementlardan tashkil topadi. Prosodika tilning nafaqat fonetik, balki semantik (ma'nodosh) va pragmatik (muloqotga oid) jihatlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Prosodik vositalar yordamida nutqga hissiy rang, so'zlar orasida mantiqiy aloqadorlik, gaplar orasida mazmuniy bog'liqlik kiritiladi. Bu vositalar bolalarning nutqiy rivojlanishida, ayniqsa, ularning ifodali, ta'sirchan va muloqotga layoqatli nutq shakllantirishida muhim o'rin tutadi.

Prosodika bir necha asosiy turlarga bo'linadi:

- Ohang (intonatsiya): Gapdagi fikrni yoki hissiyotlarni ifodalovchi melodiya. Masalan, buyruq ohangi, so'roq ohangi, hayrat yoki iltimos ohangi kabi. Bola bir xil gapni turli ohangda aytishni o'rganganida, u turli kommunikativ vazifalarni ajrata olishni ham o'zlashtiradi.

- Urg'u: So'zdagi muhim bo'g'inga berilgan fonetik bosim. Urg'u o'zgarishi so'z ma'nosini o'zgartirishi mumkin (masalan: "o'qidi" – zamon ifodasi, "óqidi"

- faoliyat).

- Ritm: Nutqning muayyan tezlik va tartibda kechishidir. Bolalar uchun ritmik gapirish mashqlari, ayniqsa she'rlar, topishmoqlar va ertaklar orqali amalga oshiriladi.

- Pauza: Gapdagi ma'noli to'xtashlar. Ular nafaqat gap bo'limlari orasida, balki hissiy ta'sirni kuchaytirish maqsadida ham qo'llaniladi. To'g'ri qo'yilgan pauza tinglovchining fikrni yaxshiroq qabul qilishiga yordam beradi.

- Tembr: Nutqdagi ovoz ranggi, kayfiyatga mos intonatsion ohang. Bu komponent bolalarning his-tuyg'ularini ifoda qilishda alohida ahamiyatga ega.

Nutqning prosodik elementlari bir qancha muhim funksiyalarni bajaradi:

- Kommunikativ funksiya: Prosodik vositalar yordamida so'zlovchi o'z fikrini aniq ifodalaydi, tinglovchiga o'z munosabatini bildiradi.

- Emotsional funksiya: Hissiyot va kayfiyatni ifodalash imkonini beradi. Xususan, bolalarda quvonch, ajablanish, g'azab kabi holatlar intonatsiya orqali aks ettiriladi.

- Mantiqiy funksiya: Gapdagi asosiy fikrni ajratib ko'rsatish uchun intonatsion vositalar qo'llaniladi.

- Tashkiliy funksiya: Nutq strukturasini aniq, mantiqiy va tushunarli tarzda tashkil qilishga yordam beradi.

- Estetik funksiya: Nutqni ohangdor, jozibali va tinglovchi uchun yoqimli qilish vazifasini bajaradi. Ayniqsa, badiiy asarlar va ertaklarda bu funksiya kuchliroq namoyon bo'ladi.

Prosodika bolalar nutqining shakllanishida, ularning muloqot madaniyatini rivojlantirishda va badiiy nutqqa bo'lgan estetik munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ta'lim va tarbiya jarayonida prosodik elementlarni mustahkamlashga qaratilgan metodik yondashuvlar muhim rol o'ynaydi.

Xalq ertaklari o'zining ohangdor tili, takroriy tuzilmalar, qiziqarli syujet va obrazlari orqali bolalarning nafaqat leksik zaxirasini, balki ularning nutqiy intonatsion imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Jumladan, ertaklar orqali dramatizatsiya mashg'ulotlarini o'tkazish, rolli o'yinlar, intonatsion mashqlar va

eshitib-takrorlash asosida olib boriladigan metodlar bolalarda prosodik ko'nikmalarni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekani kuzatildi.

Tajriba-sinov jarayonlarida xalq ertaklari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqida quyidagi ijobiy o'zgarishlarga olib keldi:

- intonatsion ifodalilik va talaffuzdagi tabiiylik kuchaydi;
- urg'uni to'g'ri qo'llash, so'zlar orasidagi pauzalarni sezish qobiliyati shakllandi;
- hissiy nutqning aniqligi va jozibadorligi ortdi;
- muloqot jarayonida bolalar faolroq ishtirok eta boshladi;
- tinglab tushunish va eslab qolish darajasi yaxshilandi.

Muhokamalar shuni ko'rsatdiki, xalq ertaklari yordamida prosodik nutqni rivojlantirish jarayonida bolalar nafaqat nutqiy, balki estetik va ijtimoiy jihatdan ham o'sadi. Bu esa ertaklarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada chuqurroq ochib beradi.

Tadqiqot davomida og'zaki nutqning prosodik jihatlarini – ya'ni intonatsiya, urg'u, ritm, pauza va tembr kabi elementlarni – rivojlantirishda xalq ertaklarining ta'siri yuqori ekanligi aniqlandi. Xalq og'zaki ijodi namunalari, ayniqsa ertaklar, bolalar nutqini tabiiy va ifodali shakllantirish, ularning his-tuyg'ularini yetkazish qobiliyatini oshirish, muloqotga faol kirishishiga yordam beradi. Xalq ertaklari o'zining ohangdor tili, emotsional boyligi va takroriy tuzilmalari orqali prosodik ko'nikmalarni mustahkamlash uchun qulay lingvistik material hisoblanadi. Ular yordamida bolalar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, ohangni anglab yetish, urg'u va pauzalarni to'g'ri qo'llashni amaliyotda o'zlashtiradilar. Ertaklar – xalq og'zaki ijodining qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lib, ular bolalarning estetik, axloqiy, nutqiy hamda psixologik rivojida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich yoshdagi bolalar uchun ertaklar nafaqat axloqiy saboq, balki nutqning prosodik jihatlarini (intonatsiya, urg'u, ritm, pauza) rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ertaklar o'zining obrazli va emotsional mazmuni bilan nutq ohangdorligini tabiiy tarzda o'zida mujassam etgan. Ular quyidagi prosodik elementlarni rivojlantirishda yordam beradi. Intonatsiya: Ertakdagi qahramonlar turli holatlarda turli ohangda gapiradi – bu esa bolalarda hissiy nutqni shakllantirishga yordam beradi.

- Urg'u: So'zlar va gaplardagi lozimli urg'ular bolalarga gap mazmunini to'g'ri tushunish va ifodalashni o'rgatadi.
- Ritm va pauza: Ertaklarda ko'p takrorlanadigan iboralar, she'riy segmentlar yoki hikoyaning dramatik qismlarida ritm va pauzaning tabiiy ishlatilishi bola eshituvini va talaffuzini mustahkamlaydi.

Quyida ertaklar orqali prosodik ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy usullari keltiriladi:

- Rolga kirib o'qish va dramatizatsiya. Bolalarga ertaklarni rollarga bo'lib o'qitish orqali ular har bir qahramonning nutqidagi ohang, kayfiyat va intonatsiyani ajratishni o'rganadilar. Masalan, "Bo'g'irsoq", "Zumrad va Qimmat" kabi ertaklarda turli xarakterdagi obrazlar orqali intonatsiyadagi farqlarni sezish imkoniyati mavjud.
- Takroriy mashqlar. Ma'lum parcha yoki iboralarni bolalarga takrorlatish orqali ularning ritmni sezish, to'g'ri urg'ulash va nutq melodikasini anglash qobiliyatlari rivojlanadi. Bu ayniqsa so'z boyligi kam bo'lgan bolalar uchun foydalidir.
- Nutq terapiyasi elementlarini qo'llash. Logopedik mashg'ulotlarda ertaklardan foydalanish orqali nutqdagi ovoz ohangi, pauzalarni joyida ishlatish, gap mazmuniga mos kayfiyatda aytish kabilar mashq qilinadi. Bu metodlar ayniqsa nutqiy rivojlanishida orqada qolayotgan bolalar uchun muhimdir.
- Ovozli teatrlashtirish va audio ertaklar. Bolalar audio shakldagi ertaklarni tinglab, ularning ohangdorlik xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Keyin esa ular buni amaliy mashg'ulotlarda qayta ifodalaydi. Bu usul eshituv diqqatini va fonematik eshitishni rivojlantirishda foydalidir.

Masalan, "Bo'ri va echkichi bolalari" ertagida bo'ring qattiq, buyruk ohangidagi nutqi, echkilarining esa xavotirli va qo'rquv ifodalovchi intonatsiyasi bolalarga nutqdagi hissiy jihatlarni ajratishda yordam beradi. O'qituvchi bolalarga bu intonatsiyalarni ko'rsatadi va ularni qaytarishga rag'batlantiradi.

XULOSA

Nutqning prosodik tomoniga ohang (intonatsiya), urg'u, ritm, pauza va tembr kabi komponentlar kiradi. Bu elementlar nutqning ma'no va hissiy ifoda vositasi bo'lib, tinglovchi bilan samarali muloqot o'rnatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bola nutqining rivojlanishida prosodikaning o'z o'rniga ega bo'lishi, uning nutqi boy, jonli va ta'sirchan bo'lishiga xizmat qiladi. Prosodik jihatlar o'zlashtirilmagan taqdirda, bola so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi mumkin bo'lsa-da, ularning ohang va tuyg'u ifodasini yetkazishda qiynaladi.

Xalq ertaklari o'zining musiqiyiligi, takroriy ifodalar, ohangdor gaplar va obrazliligi bilan farq qiladi. Ular orqali bola nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki ohang, urg'u va pauza kabi prosodik ko'nikmalarni tabiiy tarzda egallaydi. Ertaklarda uchraydigan qahramonlarning xilma-xil ohangdagi nutqlari bolada intonatsiyani sezish, ajratish va taqlid qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Shu bilan birga, ertaklarda ritmik takrorlanishlar bola nutqining tempini boshqarishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonova, M. (2020). Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
2. Asqarova, G'. (2019). Nutq madaniyati va uni shakllantirish asoslari. Toshkent: Fan.
3. Xasanboeva, M. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan nutqiy mashg'ulotlar olib borish. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Rahimova, D. (2016). Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Toshkent: O'qituvchi.
5. Karimova, M. (2021). O'zbek xalq ertaklarining bolalar nutqiga ta'siri. Ilmiy maqola, "Pedagogika va Psixologiya" jurnali, №4.

•